

СЕКЦІЯ 1. ЕКОНОМІКА

Аксьонова С. Ю.

*кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник,
Інститут демографії та досліджень якості життя
імені Михайла Птухи Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Слюсар Л. І.

*кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник,
Інститут демографії та досліджень якості життя
імені Михайла Птухи Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-611-2-1>

ПРІОРИТЕТНІСТЬ СІМЕЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ У СОЦІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ В УКРАЇНІ

В Україні протягом останнього десятиліття вченими різних наукових напрямків (серед них соціологи, психологи, демографи) дедалі частіше даються доволі суперечливі оцінки і характеристики української сім'ї. З одного боку, наголошується, що сім'я як соціальна інституція зазнала значної трансформації, а з іншого, підкреслюється, що цінність сім'ї є непохитною, сімейні традиції повинні бути збережені, значимість сім'ї зберігається за будь-яких потрясінь. Найбільшим випробуванням для українського суспільства у новітній демографічній історії, безперечно, стала повномасштабна війна. Під її впливом змінилось життя кожної родини в Україні. Однак, поряд з цим, відбулось посилення важливості інституції сім'ї, адже саме сім'я/родина в екстремальних умовах масштабного вторгнення РФ в Україну і розгортання жорстокої війни великої інтенсивності уможливила не лише фізичне виживання людей, але й сприяла налагодженню нормальної життєдіяльності. Цьому сприяли притаманні сім'ї такі властивості як солідарність, взаємна безкорислива допомога і піклування, обмін матеріальними ресурсами між членами родини тощо. Загалом, сім'я відіграє вагомий роль у збереження людського потенціалу у періоди шоків. Особливо виразно це

проявилось у перші місяці повномасштабного вторгнення, але й надалі у випадках руйнування чи втрати житла, майна, різкого погіршення здоров'я допомога членами родини надавалась відразу, тоді як для більшості інших соціальних інституцій і організацій був потрібен час для їхньої адаптації до умов воєнного стану. Зауважимо, що й раніше, до повномасштабної війни, догляд за хворими, інвалідами, немічними або родичами похилого віку здійснювався переважно у сім'ях. Значимість такої допомоги в умовах недофінансування зростала.

Серед ключових висновків дослідження, проведеного Rating Group у липні 2023 р. зазначалось, що сім'я в Україні залишається однією із найважливіших суспільних інституцій, а позитивний баланс довіри/недовіри до інших формується насамперед за рахунок надвисокого рівня довіри до найближчих членів сім'ї (батьків, дітей, чоловіка, дружини) та родичів (двоюрідних братів/сестер, інших) – про високий ступінь довіри повідомили відповідно 96% і 68% респондентів. Отже, «родинне коло разом із найближчими членами сім'ї є основною частиною соціального капіталу громадян України» [1, с.16]. Отримані результати щодо пріоритетності найближчого оточення були підтверджені дослідженням формули стійкості: сім'я, родичі та близькі опинились на другому місці (після «*віри в ЗСУ*») серед факторів, які підтримують стійкість українців під час війни (для порівняння: цей варіант вказали 61% опитаних, «*щоденну працю*», що посіла третє місце, вказало вдвічі менше респондентів, а «релігію / віру у Бога» – втричі менше) [2]. Здійснене іншою групою соціологів етнографічне дослідження також показало першочерговість сім'ї у процесі реабілітації тих, хто повертається з фронту додому, маючи негативні наслідки війни для фізичного та психічного здоров'я; і саме від сімейного оточення насамперед залежить успішність їхньої адаптації та можливості повноцінного життя [3].

Поряд з тим, що сім'я/родина є «найважливішим конструктивним джерелом психологічного відновлення» [3], у багатьох обстеженнях відмічають високий ризик виникнення конфліктів у сім'ї (особливо, у сім'ях ветеранів), зауважують, що постійний страх за життя і здоров'я своїх дітей і близьких посилює стрес і тривожність, а також те, що причиною стресу доволі часто стають «*сімейні справи та стосунки*». Отже, знову можна помітити певну парадоксальність: з одного боку, сім'я є джерелом стійкості (навіть виживання), з іншого боку, це не виключає конфліктність, посилення стресу, погіршення здоров'я через сімейне непорозуміння. Втім, якщо взяти до уваги правомірність

визначення «сімейної кризи» як особливого стану «сімейної системи, спричиненого дисбалансом між вимогами ситуації та наявними ресурсами родини» [4], то зазначена парадоксальність частково зникає. Так, сім'я здатна відігравати ключову роль у підтримці та допомозі за наявності у неї необхідних (за кількістю і якістю) ресурсів; коли ж ресурси вичерпуються, або їх від початку було замало для повноцінного функціонування, вона стає вразливою навіть до найменших потрясінь. Перебування в умовах довготривалої війни, в умовах, коли одночасно діє декілька кризових факторів (як от «травматичні втрати, розлука, матеріальні труднощі, небезпека для життя і здоров'я» [4]), що може створювати синергетичний ефект, неодмінно відбивається на ресурсах сім'ї. Втрачаючи ресурси сім'я потребує зовнішньої підтримки для відновлення своїх сил. Потрібно враховувати й ту обставину, що війна, особливо її повномасштабна фаза, внесла суттєві зміни у розподіл обов'язків у сім'ї, насамперед розширивши функціонал жінок та істотно збільшивши навантаження на них; при чому найбільші зміни відбуваються у сім'ях військовослужбовців – 54% опитаних у жовтні 2023 р. дружин військовослужбовців повідомили про зростання у них фінансових обов'язків, «62% відчули більшу відповідальність за виховання дітей, а 63% почали активніше планувати життя родини» [5]. Підвищення навантаження і відповідальності посилює стрес і зменшує резилієнтність. Сподівання на те, що повернення ветеранів додому здатне відновити попередній устрій та розподіл обов'язків у сім'ї, можуть виявитися марними, адже переважна більшість тих, хто повертаються, мають травми і поранення та потребують реабілітацію, яка може затягнутися надовго і забиратиме чимало сімейних ресурсів (фінансових, часових, емоційних тощо). Спрямування зусиль держави безпосередньо на допомогу ветерану/ветеранці здатне лише пом'якшити складну ситуацію в родині, але не вирішити проблему повністю. Це зумовлено тим, що, по-перше, підтримку потребують як ті, хто повертається з фронту, так й ті, хто їх чекає вдома, як у період до повернення, так й у період адаптації; по-друге, виключно індивідуально-орієнтований підхід надання допомоги може спровокувати певну залежність від державних виплат, перешкоджатиме розвитку згуртованості (єдності) сім'ї. Міжнародний досвід країн, на території яких відбувались воєнні конфлікти, свідчить про проблеми, пов'язані зі пристосуванням до цивільного життя військових, несприятливий вплив посттравматичного стресового розладу на сімейне життя, підвищення у родинах рівня насильства, а також високий ризик розірвання шлюбних стосунків.

На наше переконання, формуючи соціальну політику, пріоритетність необхідно надавати сімейно-орієнтованому підходу. Індивідуально-орієнтований підхід має його доповнювати, але не замінити повністю як це простежується у багатьох випадках. Зосередженість на сім'ї має ту перевагу, що відновлення її ресурсів (фактично, нормалізація життєдіяльності) може запустити механізми виходу сім'ї на рівень економічної самодостатності та усунути потребу у постійній фінансовій допомозі (а, часто, й залежності від державних виплат для підтримки рівня добробуту).

Перевага полягає ще й в тому, що сімейно-орієнтований підхід протидіє нашаруванню проблем у родині. Такі ситуації легко помітити у сім'ях, які піклуються про особу з інвалідністю: індивідуально-орієнтовані державні виплати не забезпечують належний рівень добробуту сім'ї, одному із членів якої потрібно поступитися професійними інтересами і доглядати за хворим, втрачаючи свою конкурентоздатність і позиції на ринку праці, а за відсутності необхідних знань щодо особливостей догляду за людьми з інвалідністю та без сторонньої допомоги неодмінно підвищуватиметься знервованість, стрес, що, у свою чергу, негативно впливатиме на стан здоров'я того, хто здійснює опікування, а це дедалі погіршуватиме матеріальне становище сім'ї.

Залишається актуальною потреба подальшого розвитку і вдосконалення системи психологічної підтримки, надання відповідних послуг різним категоріям сімей, необхідно підвищувати якість й доступність цих послуг. Наразі економічні можливості держави щодо підтримки сімей вкрай обмежені, але інформаційні послуги не потребують значних витрат і, водночас, можуть бути ефективними за належної якості їх контенту та форми надання. Розробка фахівцями адресних рекомендацій для сімей різних типів (однобатьківських, реструктурованих, сімей ветеранів, сімей з дитиною інвалідом та інших) шляхів запобігання і вирішення різних проблем, викладення їх у популярній формі у брошурах, буклетах, які можуть бути поширені у місцях, де найчастіше бувають сім'ї (медзаклади, дитячі садки, школи, центри допомоги ветеранам інші), а також через соціальні мережі, може стати дієвим інструментом підтримки сімей та запобігання конфліктним стосункам між членами родини.

Література:

1. USAID & Rating Group Невидимий клей: дослідження соціального капіталу в Україні (2023). URL: https://cdn.prod.website-files.com/685c279caf66f4023ad2cab4/68d13ffb46c66ffd8c8a2c94_report_ua_fin_compressed.pdf
2. Формула стійкості України: основні складові під час війни та у поствоєнний період (червень 2023). Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraine_s_resilience_formula_the_essential_components_during_war_and_postwar_6_11_june_2023.html
3. Полек Т., Лисенко Є., Москаленко О., Султангалієв Д., Галан Л. Від поранення до повернення. Етнографічне дослідження шляху ветеранів та їхніх близьких. Київ, 2023. 139 с. URL: <https://www.princip.org/wp-content/uploads/2023/09/vid-poranennya-do-povernennya-doslidzhennya.pdf>
4. Косьянова О. Ю., Омельченко П. І. Психологічні та соціальні аспекти функціонування сім'ї в умовах кризи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2025. Том 36 (75) № 4. С. 9–17. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/4_2025/4.pdf
5. GRADUS (2023). Зміни в ролях: як війна вплинула на сімейне життя українських жінок. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/changes-roles-how-war-has-affected-family-life-ukrainian-women/>